

Felsőoktatás, tudomány, szellemi élet

Három témáról, de három egymással összefüggő témáról szeretnék beszélni: a felsőoktatásról, a tudományról a felsőoktatás vonatkozásában és a szellemi életről, mint amelynek része a felsőoktatás. Magát a felsőoktatást vizsgálva, és nemcsak Magyarországon, hanem a világban is, azt lehet mondani, hogy mindenütt a válság jelei mutatkoznak. Válságos jelek ott is, ahol egyébként a gazdasági körülmények sokkal kedvezőbbek, mint nálunk. Az Európai Gazdasági Közösség egyik kiadványában egy Taylor nevű szerző *Válságban a felsőoktatás* (OJCD Observer, 1986. 43. sz.) címmel azokról a válságjelenségekről szól, amelyek szerinte Nyugat-Európában jellemzik az egyetemeket; a felsőoktatás expanziójának szembenállása a költségvetési restrikcióval, a társadalmi szükségletek, a hosszú és a rövid távú érdekek és a felsőoktatás közötti ellentmondás, az egyetemek és a gazdaság közötti kapcsolat egyenetlensége, a túl hosszú tanulmányi idő és az elhelyezkedés gondjai és végül az oktatás nem kellő hatékonysága. Azt gondolom, hogy ez a felsorolás, sok szempontból ránk is illik. A kérdés nem az persze, hogy vigasztaljuk magunkat azzal, hogy mások is bajban vannak, mert ez nem sok eredménnyel jár, inkább az, hogy milyen reális válaszokat lehet adni ezekre az ellentmondásokra.

1. Milyen a viszony a hallgatói létszám és a szükségletek között?

Az európai országokban — a Szovjetunióval együtt — 1950-től 1984-ig 2,5 milliőről 14,5 millióra emelkedett a hallgatói létszám, tehát ötszörösére. Ezzel szemben Magyarországon 32 ezerről százezerre, ha az esti és a levelező hallgatókat is beszámítom, tehát csak háromszorosára. Hadd említsem meg, hogy a nagyarányú fejlődés nemcsak a nyugat-európai fejlett kapitalista országokra vonatkozik, hanem az egyes szocialista országokra is, például Csehszlovákiára, ahol az ötvenes évektől 45 ezerről a 80-as évek elejére 175 ezerre nőtt a hallgatói létszám, tehát lényegesen erőteljesebb dinamikával, mint nálunk.

A perspektíva szempontjából nemcsak az a fontos, hogy hol állunk jelenleg az országok ranglistáján, hanem az is, hogy milyen a létszámnövekedés üteme. Lehet akármilyen véleményünk a „posztindustriális” társadalomról szóló elméletről, tény, hogy a világon mindenütt megnőtt az értelmiségi munka, a szellemi munka szerepe. Nálunk az alacsony hallgatói arányt általában a munkaerő-szükséglettel szokták magyarázni és egyben igazolni is, mondván, hogy itt elkerültük a munkanélküliséget, és ez — persze legalábbis a nagy csoportokat vizsgálva — igaz. Némelyek az alacsony hallgatói létszám esetében is túlképzésről, értelmiségi többletről szólnak. Nem szabad elhallgatnunk, hogy az alacsony hallgatói létszám ellenére a diplomások száma jelentősen emelkedett Magyarországon, és ebből a szempontból nem a ranglétra alján, hanem valahol a középmezőnyben helyezkedünk el. Van tehát ellentmondás, amelyet a felvételi rendszer, a felsőoktatási szelekció gyengesége és a munkaerőtervezés sok bizonytalansága magyaráz. Az is igaz, hogy az ipar, a mezőgazdaság, a szolgáltatási szektor nem mindig megfelelő helyen foglalkoztatja a szakképzett munkaerőt. Ez a kérdés már természetesen túlvezet a felsőokta-

tás táma körén, érinti egész gazdasági, társadalmi életünket, annak minőségi elemeit.

Mindezt tekintetbe véve is — véleményem szerint — szükség van a felvételi keretszámok bővítésére, mindenekelőtt olyan szakokon, ahol a megszerzett tudás konvertálható és ahol eddig sem egyetlen pályára készítettek fel. Szükség van emelésre nemcsak azért, mert a világtendenciának meg kell hogy feleljünk, hanem azért is, mert 1992-től kezdve a demográfiai hullám eléri a felsőoktatást, és nemcsak társadalmilag volna igazságtalan, hanem a tehetségek kiválasztása szempontjából is, ha a továbbtanulók aránya csökkenne. Végül, emelésre van szükség azért is, mert nem lehet fenntartani azt az anomáliát, hogy a felvételi után sok szakon nincs igazi szelekció az egyetemeken és főiskolákon. Akit egyszer felvettek, az általában — ha csak valamiféle családi vagy egészségügyi körülmény nem jön közbe — be is fejezi tanulmányait a szakok jelentős részén.

A létszámkérdéshez kapcsolódik a felvételi rendszer megváltoztatása. A szándék az, hogy az érettségit értékeljük fel, és tegyük meg az általános műveltség szempontjából a felvételi alapjává. Tehát a középfokú oktatást kell javítani annak érdekében, hogy az egyetemi beválás — ahogy ezt mondani szokták — megfelelő legyen. Olyan érettségire gondolunk, amely nem az iskola belső ügye, hanem olyan vizsga, amelyet külső tagokból álló bizottság előtt kell letenni, és így érvényesülhet nem pusztán a pártatlanság, hanem egy egységesebb követelményrendszer is. Addig is, amíg ezt meg tudjuk tenni, közelíteni kívánjuk az érettségi és a felvételi vizsgát, mindenekelőtt az írásbelinél. Az érettségi alapulvétele nem jelenti azt, hogy eltöröljük azokat az alkalmassági vagy egyes tárgyakhoz kötött felvételi vizsgákat, amelyeket a felsőoktatási intézmények kívánnak meg. Ebben az esetben egy decentralizált felvételi vizsgarendszer fog kialakulni a felsőoktatási intézmények követelményei szerint. Különben ami a létszámot illeti, e tekintetben is az a terv, hogy meghatározott keretek között, az intézmények döntsenek arról, hány hallgatót vesznek fel, saját feltételeik figyelembevételével.

2. Szólni szeretnék magáról a szelekcióról is. Felvételre évente általában 42—44 ezren jelentkeznek és ezek közül 16—17 ezret veszünk fel. Az utóbbi években az a tapasztalat, hogy sokkal többen jelentkeznek humán, társadalomtudományi szakokra, orvosira, mint amennyit fel lehet venni, és kevesebben a műszaki felsőoktatási intézményekbe, mint ahogy ez indokolt volna. Ez sem magyar specialitás, a fejlett országokban is hasonló tendenciákat tapasztalunk. A kérdés az, hogy ez a szűk merítés a műszaki felsőoktatásban nem jár-e minőségi engedményekkel? Ez megint nem egyedül a felsőoktatás ügye, hanem egy általánosabb, pályaaorientációs probléma. Kérdés, hogy a család és a középfok hogyan orientál az egyes pályákat illetően.

A felsőoktatási tanulmányokat 1987/88-ban 4634 hallgató hagyta abba. Ezek nagyobbik része tanulmányi eredmények, más részük családi stb. okok miatt. Szakmák szerint az arányok nagyon különbözőek, de azt meg lehet állapítani, hogy a humán és társadalomtudományokban liberálisabb a szelekció, szigorúbb orvosi és műszaki területen. Az arány mindenesetre olyan, hogy joggal fel lehet tenni azt a kérdést, vajon a felsőoktatási tanulmányok idején az intézmények tudnak-e, akarnak-e igazán szelektálni? Nem történik-e meg, hogy felemeljük a felvételi létszámot, de nem növeljük a követelményeket? Nem elég egyszerűen a felvétel újfajta módszerét megtalálni,

szervezeti vagy kvantitatív változtatásokat végrehajtani, arra is szükség van, hogy minőségileg is javítsunk a felsőoktatáson a követelmények számonkérése szempontjából.

Szólni kell ebből a szempontból a kibocsátásról is. Véleményem szerint a jelenlegi pályázati rendszert meg kell változtatni abban az értelemben, hogy a jól végzőknek választási lehetőséget adjunk. Jelenleg a pályázati rendszer — sajnos — kedvez a protekcionizmusnak, vagy egyszerűen a személyi kapcsolatoknak, s ez azt eredményezi, hogy az elhelyezkedésnél nem veszik tekintetbe az egyetemi vagy főiskolai tanulmányok eredményeit. Kell húzóerő a kibocsátás oldaláról is ahhoz, hogy a minőség érvényesülhessen, a társadalomnak szüksége van jól kvalifikált emberekre, s ezért fontos a végzés utáni kiválasztás rendszerének megváltoztatása.

A kvalifikációhoz kapcsolom a továbbképzés, illetve a posztgraduális képzés kérdését. Itt tisztázni kell a fogalmakat. A továbbképzés permanens továbbképzést jelent egy adott szakmában, a posztgraduális képzés a tudományos utánpótlást vagy a második diplomának a megszerzését, vagy valami olyan speciális szakon való képzést szolgál, amelyet különleges módon kell megszervezni. Nálunk sokfajta továbbképzés folyik, a posztgraduális képzés egyes elemei megtalálhatók, de a rendszer nem alakult ki. Egy olyan képzési, továbbképzési, posztgraduális rendszer kialakítására van szükség, amelynek célja, hogy a magyar értelmiség meg tudja felelni azoknak a kihívásoknak, amelyek nemcsak itthon, hanem a világban jelentkeznek és amelyek helytállásunkat kívánják meg.

3. Természetesen ennek a követelménynek nemcsak az említett rendszer kialakításával kell eleget tenni, hanem egy olyan tartalmi korszerűsítéssel is, amely egyszerre veszi tekintetbe a társadalmi szükségletet és a tudományos fejlődést. Emlékeztetek arra, hogy hosszas viták után, 1984-ben kialakítottunk közösen, egyetemekkel és főiskolákkal együtt, egy ún. korszerűsítési programot. Az egyetemeken, főiskolákon különböző mértékig sikerült előremenni a tartalmi korszerűsítésben; így például a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem, amely egy érdekes, összefogott, komplex fejlesztési koncepciót dolgozott ki. Folynak a viták a pedagógusképzés továbbfejlesztéséről is. Más példákat is lehetne említeni. Ebben a korszerűsítési munkában kelletne most már gyorsabban előbbre haladni. Az ún. tantervi irányelveknek a kidolgozása ezt akarja szolgálni.

A tartalmi korszerűsítés — amely tartalmi és módszertani reformot jelent — nem könnyen megvalósítható. A felsőoktatási rendszer nehezen mozgatható, erős a konzervativizmusra való hajlam. Emellett a reform nem egyszerre hajható végre. Nem úgy képzelhető el, hogy kialakulnak a programok, tantervek, és bevezetjük az ezekre épülő változtatásokat és akkor hosszú időre levesszük napirendről a fejlesztést. A közoktatásban is kimondtuk, hogy nem lehet 10—20 évenként teljesen új tantervekkel, tankönyvekkel reformokat végrehajtani. Az út a folyamatos fejlesztés, s ez áll a felsőoktatásra is. Nemcsak a tantárgyak tartalmát kell módosítani, hanem a módszereket is. Meg kell vizsgálni a kötelező óraszámoknak a kérdését, az ún. magisztrális előadásoknak és a szemináriumoknak, kiscsoport-foglalkozásoknak egymáshoz való viszonyát, a hallgatói önképzés lehetőségét. Nem azért kell a hallgatóknak több szabadidőt adni, hogy kevesebbet tanuljanak, úgy kell adni a több szabadidőt, hogy mélyebben, alaposabban — ha tetszik — személyesebben készülhessenek fel.

A tartalmi korszerűsítés során szembekerülünk az ún. értelmiségi képzés problémájával. Az értelmiségi képzés többek között azt jelenti, hogy vannak általános kötelező tárgyak — vagy én úgy mondanám: szükséges tárgyak —, mint a filozófia, közgazdaságtudomány, szociológia, amelyeket minden értelmiséginek valamilyen szinten ismernie kell, meg kell tanulnia. Jogos az az igény, hogy ezt az oktatást reformálnunk kell. A marxizmus—leninizmus oktatást át-alkajítjuk, az egyes tárgyak diszciplináris tárgyak lesznek, tehát olyanok, hogy filozófia, közgazdaságtan, szociológia, politikaelmélet. Nem folytatjuk a tudományos szocializmus oktatását, mert senki sem tudja, hogy mi a tudományos szocializmus, mint tantárgy. Igaz, hogy a marxizmus—leninizmus különböző elemekből tevődik össze, de ezek az elemek az oktatásban szokásos diszciplináris rendbe is beilleszthetők, vagy egy olyan szintetikus tárgyat kell megteremteni, amely képes ezeket összefogni. A honvédelmi ismeretek beépülnek a szaktárgyakba. Külön szeretnék szólni az idegennyelv-tanulásról, mint az értelmiségi lét alakításának fontos eleméről. Tudják, hogy én e tekintetben elkötelezett vagyok, és örülök, hogy miniszterségem idején e tekintetben sikerült valamit változtatni, mindenekelőtt a kétnyelvű gimnáziumok létrehozásával. 17 ilyen gimnázium indul szeptembertől kezdve, mintegy 600—700 diákkal. Azt hiszem; jó dolog, hogy egy ilyen akcióra sor kerülhetett. De persze ezzel nem oldódott meg az idegennyelv-oktatás problémája. Elfogadtuk a KISZ javaslatát, hogy diploma előtt kötelező legyen a nyelvvizsga. Természetesen differenciálni kell intézménytípusok szerint: egyes helyeken két nyelvből kell vizsgát tenni, másutt csak egyet és különböző fokokon. A választás a nyelv szempontjából szabad. A fiatalok jelentős része fogja az orosz választani, mert a középfokú oktatásban ma ezt a nyelvet tanító pedagógusok vannak túlsúlyban, s a diákok ezt a nyelvet sok éven keresztül tanulják. Reméljük azonban, hogy a fakultáció segít egy másik nyelv választásában is.

Szeretnék, ha a közművelődés a felsőoktatásban megfelelő helyet foglalhatna el, mert ilyen módon a humán-esztétikai műveltség terjesztése kedvezőbb feltételek között folyhatna. Végül növelni kell a testnevelés és a sport szerepét a felsőoktatásban. Ez segíthet abban, hogy újabb közösségi formák jöjjenek létre; amellett, hogy egészségesebb életmódra nevel. Legvégére hagyom a diákkormányzat, a diákközösségek, kollégiumok dolgát. A közösségi élet nem kis jelentőségű mint a hagyományaink is bizonyítják — a fiatal értelmiségi nevelésben. A tartalmi korszerűsítés jelzett irányai beleillenek abba a szélesebb kontextusba, amelyről úgy szóltam, hogy alkalmazkodni kell az új társadalmi szükségletekhez és a tudományos fejlődéshez.

4. Harmadik témánk: a szellemi élet, összefüggésben a felsőoktatással. Van egy bizonyos elkeseredés az értelmiségben és külön is a felsőoktatásban dolgozó értelmiségben a tekintetben, hogy a jó programok megvalósításához nincsenek meg a megfelelő feltételek s egyre inkább elmaradunk a fejlődéstől. Tény, hogy szükségben élünk, s éppen ezért örültem annak, hogy az MSZMP pártértekezletén olyan hangsúllyal szóltak a kultúráról, ezen belül az oktatásról és a felsőoktatásról. Azt persze világosan kell látni, hogy az állásfoglalás határozott kijelentései ellenére harc kérdése lesz a feltételek biztosítása. Elismerve azt, hogy az elkeseredés jogos forrásból táplálkozik, mégis azt kell mondanom, hogy nincs olyan szoros összefüggés a tartalmi korszerűsítés és a felsőoktatás gazdasági helyzete között, mint ahogy sokan állítják. Ezt azért is el kell mondanom, mert nem hiszem, hogy nagyon rövid időn belül lényeges változtatás következik be a feltételek javításában. A világ pedig sürget bennün-

ket, hogy reformáljunk. Rerformokat végrehajtani nehéz gazdasági körülmények és — tegyük hozzá — társadalmi-politikai feszültségek között, nem könnyű. Ez igazi kihívás, de a pozitív válaszadás nem lehetetlen, ha nem engedjük magunkat szellemileg „leszereltetni”. A pesszimizmus kialakulásában — jól tudom — nemcsak hangulati elemek játszanak szerepet, maga a valóság hat a köznapi tudatra ilyen értelemben. A kérdés, hogy szabad-e általánosítanunk a lehetőségek és az eszközök közti viszony megítélésében és engednünk a csüggedésnek?

Az világos, hogy az értelmiség ebben a helyzetben hajlamos arra, hogy vagy bezárkózzék vagy ellenzéki legyen. Ami a bezárkózást illeti, elég világosan ki lehet tapintani, hogy a privát élet területére való visszavonulás az, ami leginkább jellemző, sokszor személyi ambíció nélküli visszavonulás is. El tudok képzelni persze olyan visszavonulást is, amely hasznos lehet a közösségnek, mert egy olyan szakmai munka kifejtésére alkalmas, amely eredményeket hoz. Én azonban nem az ilyenfajta visszavonulásról szólok, hanem arról, amely megelégszik egy bizonyos konzumizmussal, egy olyan fogyasztói magatartással, amely szellemében igénytelen. A visszavonulás egyik formájára jellemző a vallás és az irracionális filozófiák felé való orientálódás. A hatvanas évek diákmozgalmában jelentkeztek ún. guruk, olyan szellemi vezetők, akikre esküdtek híveik, és úgy esküdtek, hogy semmiféle kritikát nem engedtek meg velük szemben, Magyarországon ma gyakori a szocializmus előtti vagy még régebbi szellemi irányzatokhoz való visszatérés, s az irracionális piederesztálra állítása.

Ami az ellenzékiiséget illeti, kétfajta irányzatot lehet megkülönböztetni. Az egyik lényegében csak potenciálisan ellenzéki, visszamegy a régi népi-nemzeti romantikához, a két világháború közötti népi írók mozgalmához, vagy a II. világháború utáni parasztpárti ideológiához. Ez az irányzat épít a nemzeti érzékenységre és az ún. hazai sorskérdéseken túl, elsősorban a határokon kívüli magyarság helyzete foglalkoztatja. Nagy pozitívum a közösségi elkötelezettség jelentkezése ebben az irányzatban és nagy veszély a provincializmusé vagy egy olyan nemzeti misztikáé, amely nem veszi tekintetbe a nemzetközi körülményeket, még ha fel is szólít a dunai népek együttműködésére. Ennek az irányzatnak problémája az is, hogy milyen viszonyt alakít ki a szocializmussal. A szocializmusnak vannak olyan alapkategóriái, amelyek ma is érvényesek, s amelyekben mérni kell magunkat a reformok útján is. A tisztázás elkerülhetetlen, ha el akarjuk dönteni, hogy az ellenzékiiség vagy a szocializmus megújításának útját akarjuk járni. A másik ellenzéki irányzat a polgári demokráciára hivatkozik, de olyanra, amely sehol sem létezik, legfeljebb az utópiában, ahol az ember — testvériség-egyenlőség-szabadság — (szándékosan fordítottam meg a sorrendet) teljes mértékben érvényesül. Ennek az ellenzékiiségnek a platformja kialakult, hiszen a polgári demokrácia legalább két évszázada építkezik, és pedig a gazdaságilag legfejlettebb országokban.

A mi nagy gondunk — és most azokról az értelmiségekről beszélek, akik úgy vélik, hogy a szocializmus mellett érdemes elkötelezniök magukat —, hogy a világon a baloldali gondolkodás apályát éli. A támadás nem egyszerűen a marxizmust, hanem mindenféle baloldali gondolkozást ér. A reneszánsz óta kibontakozott humanizmusnak olyan alaptételei vitatottak, mint amilyen a ráció, a társadalmi haladás, az egyén és a társadalom közötti kapcsolatok alakítása, a szabadság és egyenlőség feltételeinek megteremtése.

Olyan kategóriákról van szó, amelyeket a marxizmus maga is a humanista gondolkozásból merített és vitt tovább. Ma elég tipikus jelenség Nyugat-Európában az ún. „gyenge gondolkozásról” beszélni. A „gyenge gondolkozás” (a Világosság című folyóiratban szoltam erről a jelenségről) megalégszik az-
zal, hogy leírja a jelenségeket, de nem akar értékelni és nem hajlandó a filozó-
fiát vagy az ezen alapuló a világnézetet a cselekvés mércéjéül megtenni. Ezt a
semlegességet a hajdan baloldali értelmiség hirdeti egy olyan helyzetben, amely-
ben uralkodóvá lett a neokonzervatív ideológia.

Azt hiszem, hogy ebben a nemzetközi kontextusban kell vizsgálnunk sa-
ját eszmei körülményeinket. Nekünk, felsőoktatásban dolgozóknak egyenesen
kötelességünk, hogy keressük a válaszokat a felvetődő új problémákra. Mi
nem mondhatjuk az érdeklődő fiatalságnak, hogy semmire nincs érvényes vá-
laszunk. A pedagógiai ethosz személyes választ kíván. Ez azt jelenti, hogy
eszmeileg tényleges kihívás előtt állunk: meg tudjuk-e újítani gondolkozá-
sunkat egy új társadalommal kapcsolatban, vagy követjük a „leszerelő” nyugati
baloldali értelmiséget. Jó volna, ha tudatosan szembenéznénk, ezzel a kihívással.

*

Utóirat. Egy előadás főbb tétéleit foglalja össze ez az írás, egy olyan előadásét,
amelyet még mint művelődési miniszter készítettem elő. A többes szám a köte-
lezettségvállalás többese, s ebben az értelemben mint a felsőoktatásban és a ku-
tatómunkában résztvevő nem vonhatom vissza, remélem sokak egyetértését.